

ПРИЛОЗИ

УДК 811.163.41'367.33

811.163.41'374

811.163.41'28

https://doi.org/10.18485/kij.2017.64.3_4.5

РАДОЈЕ Д. СИМИЋ
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 06. 11. 2017.
Прихваћен: 13. 12. 2017.

НАУКА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И СРПСКИ ЈЕЗИК У ШКОЛИ

1. Повод за овај рад били су радови о језичким питањима објављени у 'Књижевности и језику' број 1–2 за 2017. Сем наравно дидактички конципираних и за наставнике као помоћ у настави намењених – има – у рубрици 'Расправе и грађа' – радова свакако упућених наставницима, а и осталим заинтересованим културним и научним радницима. Управо ти радови заслужују пуну пажњу, како обичног читаоца, тако исто и сваког ко се бави науком о језику и књижевности – и по себи, и нарочито с обзиром на наставу ових дисциплина. По свом стручном знању и интересовању, разумљиво је да се ја интересујем управо за два прва рада у овој рубрици, за студију проф. П. Радића и проф. Д. Кликовац.

2. Текст проф. Радића изазван је ставовима Ст. Ристић објављеним у оквиру акције 'Негујмо српски језик'. Овај рад није дидактички усмерен, него је намењен читалачкој публици ширег дијапазона и научних интересовања. Наслов: 'О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима (Грађа Речника САНУ чини највећу и најпотпунију збирку лексике савременог српског јези-

ка) – сам собом довољно јасно упућује да ће предмет расправе бити не само мишљење Ст. Ристић, него и ауторови погледи на њена 'питања'. Пишем овај рад у првом реду да бих изразио слагање са већином Радићевих критичких напомена, али и зато да формулишем своје мишљење о ономе у чему се са аутором не слажем до краја.

2.1. С правом Радић упозорава на опасности које вребају из ненамерних (надамо се заиста не намерних) непрецизности у формулацијама критикованог текста. Нарочито је битно разграничити српски књижевни језик од дијалеката српског језика, као и дијалекте 'у основици књижевног језика' од оних који то нису, а припадају српском језичком корпусу. Проблем 'штокавског' – и у једном и у другом правцу посматран – врло је значајан и врло деликатан. Нагласити поклапање српске дијалекатске са српском етничком границом на југоистоку – увек је потребно, те научно и политички оправдано, између осталог и из разлога које наводи Радић, а и других.

2.2. На западном правцу после распада заједничке државе и културног савеза међу народима који су је чинили, те остварења сепаратистичких тежњи њихових и у језичкој сфери – територијални и демографски односи постали су врло компликовани, и по Србе као губитнике у прљавом грађанском рату више него неповољни. Демографска сучељавања, дијалекатска разграничавања и чак ратни сукоби током деведесетих година дешавају се управо на терену штокавског дијалекта. При распарчавању књижевног језика и отимачине око културног наслеђа многи су се позивали на 'своју' штокавштину. При томе је она или проглашавана искључивом својином једног народа, или су вршени покушаји њеног парчања. И ту се управо дешавају највећи фалсификати и науке о језику и историјске прошлости отцепљених делова некада јединствене и на целој штокавској територији распрострањене српске народне масе. Изгоном са 'хрватских' територија српски народ је изгубио велика национална пространства и постао територијално сужен, сведен на део простора који сматра својим националним подручјем. То је немила, али непобитна реалност с којом се морамо суочити, и тражити спасоносну формулу како да се са тим изборимо: ако не да се помиримо, онда бар да се смирено пред тим договоримо како као колектив да са тим сазнањем живимо...

2.3. У праву је Радић и кад протестује против скривања истине да је српски језик примарна база регулативног комплекса којим су се у блиској прошлости служили сви постојећи и новонастали народи четирију тада истојезичних република бивше Југославије. Подизање штокавштине на ниво књижевног језика да би се прикрила разједињеност овог потоњег, што није изум Ст. Ристић него неких других српских 'нормативаца' из деведесетих година (још горе: тада се према хрватској књижевној норми на српској страни постављала некаква 'источна штокавштина' без одређења по нормативној вертикали). Тиме су Срби политички деградирани и враћени на почетни степен изградње књижевног језика, ако не и цивилизације. Ст. Ристић пише као да само покушава извући из тога који поен за не знам чији рачун...

2.4. Тако је то кад недостаје научне савести, или храбрости да се утврди истина било о чему, па и о српском поразу, и раздробљеном књижевном језику чије окрњке ваља накнадно саставити у неку целовиту скупину чињеница која би функционисала у до темеља разрушеном националном бићу српском. Срби ће кренути с мртве тачке тек онда кад смогну снаге да признају истину тешког пораза, и стану на нулту позицију с које се морају најпре огледати око себе и у сопствену беду, па онда размислити како даље. А нулта тачка на којој се нашао књижевни српски језик – јесте онај моменат када се распао српскохрватски, који је био довољно сређен и уређен, и имао такву друштвену и културну позадину, да је могао функционисати као и књижевни језици других европских народа. А за тај акт не треба заслужнима проглашавати комунисте. Негирати факат да је А. Белић одмах после првог светског рата прегао да напише 'Правопис српскохрватског језика', и преносити то у 'комунистичку' 1954, исто је такав фалсификат какав је хрватска лаж да имају 'хрватски књижевни језик' од осамнаестог века или чак и раније. Тиме је и Белић без потребе деградиран у пуког слугерању режима, а он то није био, или је пристао на нешто слично држећи се високо изнад статуса режимског слуге чак и у најопаснијим послератним годинама. Пројекат Речника САНУ – за све народе који су се окупљали око њега – има значај подухвата који би те народе учинио равноправним са најнапреднијим европским народима.

2.5. И управо поводом 'Великог' речника САНУ, који Радић багателише као политичку маглу без икакве научне основе – ваља рећи коју реч. Велики народи Европе – сем рекли бисмо Руса (без обзира на украјинску и белоруску епизоду, и мимо ње) – заправо су састављени од више сродних племенских заједница. Друштвена еволуција ишла је правцем племенске кохезије под притиском националне идеологије и институционализације центрипеталних тежњи маса захваћених том идеологијом ширеном из неког заједничког центра око којег су настајале заједничке државе (Сетимо се како је настала немачка, како италијанска нација итд.). Такав напредак Јужне Словене захватио је релативно касно, и није имао довољно снаге да се оствари на време у заједничкој држави, јер су услови за њен настанак створени касно. Но ипак, идеја о 'Србохрватима' и српскохрватском језику, као врхунац развојних тенденција претходног века, било да то чинимо са протестом или прихватањем, морамо сматрати као завршну фазу једног историјског процеса, и као исход, какав такав, извесних идеолошких кретања. Политика, наука, уметност, па с тим и језик – без икакве сумње су били некакав израз таквог развоја. Други светски рат значио је заправо смртни ударац таквом стању. Титово доба трасира пут распада. Распад Савеза комуниста, а с тим и Југославије, доноси велике сукобе и крвав расплет кобан пре свега по српски народ. Година 1992. може се сматрати граничном: пре тога времена неке вредности су сматране владајућим, а после тога долази до њихове тоталне детронизације. Пре тога времена језик четирију централних република сматран је заједничким гласилом културе, после тога је тај језик, као и све оно чему је служио као гласило, нестало у ратном вихору...

2.6. Негирати постојање српскохрватског језика као културне чињенице, исто је што и негирати постојање Југославије као историјске чињенице. Није паметно, исто тако, негирати и Академијин 'Речник српскохрватског језика' зато што су постојале дилеме и несугласице око његовог садржаја и почетка излажења, и негирати српскохрватски језик као културну чињеницу једнога историјског раздобља у животу српског народа – више је него бесмислено. Поготову је бесмислено негирати чињеницу да постоји језички корпус који је овај до половине већ обухватио. Прекид израде овога речника, сужавање грађе која је већ преко половине обрађена, на једној страни, или допуна ексцерпирањем дела која су објављена по распаду српскохрватског језика, промена његовог имена итд., или изостављање дела грађе поготову – спадају у домен историјских догађаја који не би служили на част ни српској филолошкој науци, нити српској нацији. Једина исправна одлука јесте довршење пројекта Института за српски језик, који на њему ради, као и почетак организованог исписивања нове грађе за будући речник српског језика новог доба. Ти послови трају стотинама година, и најбоље је почети их на време да не би се поново у некој будућности утврдило да смо на кривом путу. Ово све уз исправке недостатака који су уочени у досадашњој лексикографској пракси различитих врста. Све је то много важније од 'одговора' на нека питања која – не знам коме – П. Радић поставља.

3. Други рад из исте свеске о којем желим рећи неку реч – Д. Кликовац, 'Како проста реченица може бити сложена' – по садржају и намени тиче се пре питања дидактизацијске него теоријске проблематике јер се бави граматикама и теоријом реченице у њима. Наравно, како младима и најмлађима приближити резултате научних истраживања – то је једно од најважнијих питања наставе у школи, и школског рада уопште. Проф. Кликовац се конкретно бави 'реченицом' – њеном теоријом и дидактичким проблемима у вези с теоријом. Приказаћемо га у делу који се тиче теорије реченице.

3.1. Ауторка најпре у разматрање узима два теоријска приступа 'реченици', и 'сложеној реченици' – 'традиционални' и 'модерни'. Првим сматра Стевановићев а другим Поповићев. Овако сужен теоријски простор омогућава јој да поређењима лакше дође до процене о предностима овог или оног теоријског система, мада не и да са ширег становишта сачини такву процену.

а) Стевановићеве ('традиционалне') погледе на реченицу проф. Кликовац представља у кратким цртама овако: „Проста реченица је она која има два члана – субјекат и предикат, при чему су оба састављена од по једне речи. Међутим, чешће од њих су просте проширене реченице – оне код којих се субјекат и предикат састоје од двеју или више речи...”

б) У 'комуникативно-граматичком' систему Љ. Поповића „Термин реченица је двозначан”:

У једном значењу односи се на комуникативно целовиту (завршену) поруку, чија је целовитост у говору означена интонацијом, а у писању великим словом на почетку и завршним знаком интерпункције на крају; то је највиша синтаксичка а најмања комуникативна јединица, и њен прецизан назив је комуникативна реченица (или реченица у ширем смислу,

или реченица-исказ – као ‘најмањи завршени изговорну или написани исказ’ – Поповић 1996: 1). У другом свом значењу, термин реченица се односи на синтаксичку конструкцију која је образована са глаголом у личном облику (употребљеном [боље -ним] у функцији предиката); она означава неку ситуацију и њен прецизан назив је предикатска реченица (или реченица у ужем смислу, или клауза).

3.2. Изложеним приступима има се по што-шта приметити, и то из обе перспективе – теоријске и дидактичке.

а) Што се тиче првог, ауторка је пропустила да каже да и Стевановић под термином ‘реченица’ разликује две јединице, и то јасније од проф. Поповића.

(1) Прва је ‘реченица’, дакле конструкција састављена од субјекта и предиката. Стевановић (1991: 2) помиње додуше и друкчију дефиницију: ону која „потиче још од Аристотела” и по којој је „то мисао исказана речима”.

За представнике пак формалне граматике (с почетка XX века) у дефиницији је врло важно и обавезно било истаћи и структуру реченице. Али то ипак није могуће узимати као главну ознаку реченице. Нити је уопште структура реченице са свим спољним знацима њеним способна да се одреди ова говорна јединца, већ се заједно са спољним знацима, и свакако пре ових, мора узимати садржина реченице, њена семантичка страна, значење њено.

Друга дефиниција коју Стевановић изводи – узимајући у обзир и речено о ‘значању’ – у крајњој инстанци има комуникативни мисао: „Реченица је... слика стварности... За нас је реченица најмања потпуна говорна јединица..., речима казано суђење (мисао, воља или осећање) настало везом двају појмова и обележено посебном интонацијом. То је, дакле, мисаона и интонациона целина у којој се једним појмом нешто приписује другоме” (стр. 4). Стевановићу се може замерити што није довољно јасно уочио разлику између структурног и комуникативног правца посматрања реченице, и што није доследно пратио две линије истраживања, али не и да није знао да комуникативна страна говорне речи постоји као факат.

(2) Сем тога, Стевановић дефинише и ‘исказ’. Он додуше исказом сматра ‘апсолутно непотпуну реченицу’, али се из његових објашњења ишчитавају појединости значајне за општу дефиницију ове језичке јединице. Јер (Стевановић 1991: 99)

– ...кад у разговору двају лица чујемо: Све новаца што сам имао изгубио сам. – Па?... – ми смо у тој реплици чули целу једну мисао, као да је њом речено – Па шта ћеш сада? или Како ћеш сада живети? или Од чега ћеш живети, или Шта мислиш сада? или штогод слично. У сваком је случају оним Па? исказана цела једна мисао. То Па? је, значи, реченица, али само садржином својом, а не и синтаксичким односом делова јер делова реченице ту и нема.

„Иако се отприлике зна шта ове реченице глобално узев значе, делови који им недостају, не могу се у њима успоставити, нити, према томе, у њима има синтаксичког односа. И зато их је проф. Белић, будући да се и њима као и правим реченицама нешто исказује..., срећно назвао исказима. Међутим, проширивати овај назив... и на реченице у којима се недвосмислено погађају њихови неизречени главни делови... по нашем мишљењу нема никакве потребе” (Стевановић 1991: 111).

3.3. Тумачење ових Стевановићевих речи сасвим је једнозначно: не само кад синтаксичка структура није успостављива, него и кад није битна, и у правцу посматрања унутрашњих односа те структуре у којем они нису битни – већ је битно шта се 'исказује' – 'реченица' се може посматрати као 'исказ'. 'Исказна' функција 'реченице' може се сматрати функционалном доминантом у процесу споразумевања. Једини проблем у вези са исказом овако схваћеним лежи у полисемичности термина¹, па би можда примереније било додати му атрибут 'минимални', који онда упућује на основну јединицу исказивања, на форму коју проф. Поповић карактерише као 'комуникативну реченицу'. Тада бисмо добили један термин једноставне форме и 'прецизног' значења уместо Поповићева три.

3.4. Оним што смо управо утврдили добили смо и дефиницију којом би појам 'исказа' био јасније разграничен од 'реченице'. Јер не само терминологија, него и појмовно се, како их представља проф. Кликовац, код ње не разликују јасно два кључна појма. Поред тврдње да се 'комуникативна реченица' одликује својом комуникативном функцијом, иста та функција приписује се и 'предикатској реченици'. По томе се дакле 'комуникативна' и (независна) 'предикатска' реченица међусобно слажу, а разликују се од зависне реченице. На стр 4 рада који је пред нама ауторка наставља овако своја објашњења:

Независне предикатске реченице имају комуникативну функцију (тј. њима се може дати неко обавештење, поставити питање, упутити захтев итд.); другим речима, врстама независних реченица граматикализују се одређени типови говорних чинова. Зависне предикатске реченице имају функцију неког члана више синтаксичке јединице – друге предикатске реченице (независне или зависне) или синтагме.

а) Овде се јављају неке нове, рекло би се праве нејасноће у концепцијама које ауторка излаже, а прва се тиче односа 'означавања ситуације' и 'говорног чина'.

(1) Горе је о реченици речено да 'она означава неку ситуацију', на што ауторка у фусноти додаје:

Поповић у својој граматици термин ситуација употребљава као, како каже, технички термин који обухвата радњу, збивање, процес, стање и сл. ...; међутим, понекад под ситуацијом подразумева и све оно што је означено предикатском реченицом (као нпр. ...где каже: „употребом предикатске реченице формиране од глагола 'чекати' означена је одређена ситуација"). Ми ћемо тај термин користити у овом другом значењу – дакле, да значи не само радњу, стање, збивање него и учеснике у њима.

По ономе што читамо у студији која се приказује – није јасно дефинисан однос 'означавања ситуације' и 'говорног чина'. Да ли у 'граматикализацију говорних чинова' спада и 'означавање ситуације'? То је врло тешко разрешив проблем. Узмемо ли случајеве какве нпр. Стевановић (1991: 624) наводи за 'мо-

¹ РМС: 1.а. оно што се исказе (усмено или писмено), речима исказана мисао; начин исказивања, изражавања мисли, осећања... б. саопштење уопште, изјава, тврдња... в. правн. саопштење, усмено или писмено, дато пред званичним властима на саслушању које служи као докуменат, сведочанство у судском поступку... 2.а. изражавање, испољавање (каквог осећања, расположења и сл.)... б. могућност да се испољи какво осећање, одушак... 3. званично обавештење о нечему, званични извештај; запис, списак са подацима о нечему, евиденција... Итд.

далне перфекте... у императивној, оптативној служби, у благословима и клетвама – благослов и клетва су ’говорни чинови’, – каква су следећа два из Лалићеве ’Свадбе’: – С чумом се везали, а од губе распадали! – Стргли тебе ђаволи! – Клијештима те стргли, да бог да! – ту ћемо врло тешко пронаћи некакву ’ситуацију’ у коју бисмо бар привидно сместили садржај предиката.

(2) ’Традиционална’ лингвистика ова питања разрешава у односу на ’реченичну модалност’, о чему Стевановић (1991: 5), наводећи обимну библиографију, расправља на следећи начин:

С обзиром на то да ли се реченицама казује стварност или само могућност: нешто што је стварно било или бива или што је као такво везано за одређено време у прошлости или садашњости, односно што се као стварност везује за будућност, или пак за нешто што је само могуће: што се жели или намерава вршити (извршити), што се претпоставља, за што постоји воља, готовост, спремност, односно способност да се врши (изврши), уверење да се мора вршити (извршити), што предстоји као неминовно да се врши (изврши)... – реченице се деле на индикативне (временске) и модалне (начинске).

Без обзира да ли је Стевановићева анализа до краја исправна или не, – у контексту расправе о ’означавању ситуације’ – мора се размислити о широкој области ’модалних реченица’, и у том контексту о термину ’ситуација’ олако пренесеном из америчке дескриптивне лингвистике блумфилдовског правца.

(3) Посебну пажњу заслужује тврдња проф. Кликовац да ’зависна предикатска реченица може бити члан синтагме’ као ’више синтаксичке јединице’. То није празна флоскула, већ фактичко стање да зависна реченица није увек везана за управну као целину, нити пак за предикат као стожерни део управне реченице, већ за неку именску, придевску итд. реч у управној реченици. То ствара велике тешкоће у објашњењу и дефинисању ’реченичне сложености’ уопште, а нарочито не са оном која полази од ’означавања ситуације’.

4. Размотрићемо како се на то гледа у анализираном раду.

4.1. Полазећи од ’означавања ситуације’ као теоријске платформе, проф. Кликовац исправно описује синтаксичко зближавање примарно самосталних реченица при успостављању односа међу ’ситуацијама’ (могло би се рећи: ’означеним садржајима’ или ’семантичким пољима’ заправо двају исказа): ’Мика је ушао у кућу и [Мика] је скинуо капут’; две реченице, у овој фази зближавања, на формалном плану – „спојене су везником ’и’ и обједињене (интонацијом одн. великим почетним словом и тачком) у једну [комуникативну реченицу = један исказ]”.

а) Али формална зближеност, обухваћеност јединственом интонацијом, и повезаност ознаком ’и’, по ауторки нема никаквих последица на плану садржаја: „У том случају две ситуације мисаоно су представљене као симетричне – у смислу да су самосталне, самодоволне, равноправне, независне једна од друге”. А јединственом исказном формом „изводе [се] два говорна чина – дају се два обавештења”. – Но каква је онда разлика између наведене форме и заправо полазне секвенце састављене од две самосталне реченице, односно два самостална исказа: ’Мика је ушао у кућу. Скинуо је капут’?

б) Ствар је у томе што напоредност није исто што независност, односно самосталност, 'самодовољност' исказа у обављању комуникативне функције. 'Сложена реченица', одн. биклаузални или поликлаузални исказ, представља, ако се тако хоће, један у себи сложен 'говорни чин', а 'симетрија' није ништа друго него узајамност неке врсте, дакле не проста егзистенција семантичких комплекса једнога поред другог. Та узајамност може бити од више руку: коегзистентност, контрарност, контрадикторност итд. И напоредне, као и зависне реченице у сложеној, јесу 'реченични падежи', како је говорио Аристотел. Зато им је оправдано дати посебан назив, као што падежи код речи са деклинацијом имају свој назив. Тај би назив могао бити 'клауза', пошто иначе не знамо шта ћемо с њим.

4.2. Додирнувши тему напоредности, ауторка прелази на расправу о зависном односу међу реченицама. Пример је преиначена варијанта већ навођеног: 'Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут'.

а) Почетно објашњење сачињено је по угледу на оно код варијанте са 'и' – свака реченица означава своју 'ситуацију', али оне су сада у међусобној вези; и још: међу њима влада хијерархија:

У том случају ситуације нису мисаоно постављене као симетричне, него је једна оријентисана у односу на другу: ситуација да је Мика скинуо капут се временски поставља у односу на ситуацију да је Мика ушао у кућу, и то тако да се одиграва после ње (налази се иза ње на „временској линији“); да је Мика ушао у кућу је ситуација-оријентир, ситуација-стожер за ситуацију да је Мика скинуо капут. Дакле, једна ситуација је оријентисана у времену у односу на другу, другим речима – сагледана је с обзиром на другу ситуацију.

б) Затим ауторка – да би прецизирала дато објашњење, којим није сасвим задовољна – уводи у расправу 'традиционални' поглед на ово питање, зависну реченицу изједначује са 'прилошком одредбом', а то образлаже овако:

По традиционалном приступу, 'пошто је ушао у кућу' је зависна реченица, која зависи од главне/управне 'Мика је скинуо капут' тако што врши службу одредбе њеног предиката, а заједно с њом чини (зависно)сложену реченицу. Можемо приметити да у овој формулацији има нечег нелогичног: ако је зависна реченица одредба предиката главне реченице, онда она мора припадати тој главној реченици (као што сваки део припада својој целини); а не може да јој припада јер њих две заједно чине сложену реченицу, односно зато што се она везује за главну. Међутим, у исто време се чини да у формулацији да се реченица 'пошто је ушао у кућу' везује за реченицу 'Мика је скинуо капут' као њена одредба има нечег интуитивно прихватљивог.

в) Поредџи клаузалне и лексичке јединице еквивалентних функција, проф. Кликовац долази сада до закључка да је њихов удео у семантичкој структури целе конструкције такође идентичан:

Дакле, зависне П[редикатске] Р[еченице] (односно клаузе – Р. С.) у функцији прилошке одредбе чине исто што и речи/синтагме: проширују основну ситуацију и припадају тој проширеној ситуацији, која је приказана вишом ПР-ом (одн. клаузом)... Међутим, традиционална граматика третира различито прилошке одредбе исказане ПР-ама и оне исказане речима/синтагмама: прилошка одредба 'малочас' не би се издвајала из реченице 'Мика је скинуо капут' и не би се рекло да је она у зависном односу према тој реченици као њена одредба.

г) Није сасвим јасан крај наведених објашњења, а није јасно ни да ли ауторка стоји иза тврдње о припадности или неприпадности зависне клаузе и зависне одредбе управној или не. Можда је томе разлог незадовољство оним што доноси 'традиционална' теорија, нпр. Стевановићева (1991: 819), који једнозначно утврђује:

Зависне се реченице употребљавају у служби било којег реченичног дела, али су основне њихове функције, чак кад иначе врше службу којег главног дела реченице, увек функције одредбе или функције допуне. И несумњиво ће најтачнија дефиниција зависних реченица бити ако се о њима каже да су то увек одредбе или допуне реченица или појединих делова реченица од којих зависе.

д) Или моја давнашња (можда у вишој мери 'традиционална' него Ст.) разматрања о детерминацији као синтаксичкој појави уопште (Симић 1974), у којима су употребљени кружићи да упуте на однос означних поља речи и њихове синтаксички пертинентне међуодносе у синтагматским секвенцама атрибутског типа. Но код Мике и капута ствари су представљене на сасвим специфичан начин, о чему би проф. Кликовац као проучавалац улоге посредника међу речима могла знати. Усредсредимо се на њен пример 'Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут'.

(1) Враћемо се на њено исправно тумачење односа (цитирано у т. 4.2, под а).

(1.1) Тамо стоји следеће: „ситуација да је Мика скинуо капут се временски поставља [= временски се поставља] у односу на ситуацију да је Мика ушао у кућу, и то тако да се одиграва после ње (налази се иза ње на 'временској линији')”.

(1.2) И још: „да је Мика ушао у кућу је ситуација-оријентир, ситуација-стожер за ситуацију да је Мика скинуо капут”.

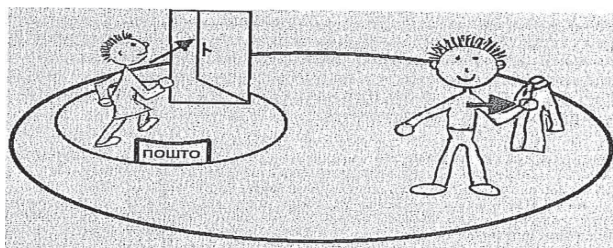
(1.3) И даље, уопштеније: „Дакле, једна ситуација је оријентисана у времену у односу на другу, другим речима – сагледана је с обзиром на другу ситуацију”.

(1.4) Резимираћемо само, да не би било забуне, оно што је проф. Кликовац рекла: реченица 'ушао је у кућу' јесте оријентациони стожер, према којем се временски управља 'скинуо је капут'. Семантички је ова друга зависна од прве, која регулише односе у којима се остварује.

(1.5) А сада ћемо поставити питање: у каквом су синтаксичком односу две реченице. – Одговор је: прва – 'Пошто је ушао у кућу' – јесте зависна временска; а друга – 'скинуо је капут' – управна, виша или како још хоће проф. Кликовац.

(1.6) Шта смо ми заправо закључили на основу исправне анализе проф. Кликовац? – Ништа друго него да је формално зависна реченица на плану 'значавања ситуације' – заправо 'главна'!?

(2) А сада да видимо шта се дешава на плану 'модерне лингвистике'. Ево најпре слике коју проф. Кликовац даје:

Слика 2. Пошто је ушао у кућу. Мика је скинуо капут.

(2.1) „Дакле – гласи коментар испод слике, – зависне ПР-е у функцији прилошке одредбе чине исто што и речи/синтагме: проширују основну ситуацију, и припадају тој проширеној ситуацији, која је означена вишом ПР-ом”.

(2.2) Затим ауторка преноси своје налазе на табелу, која изгледа овако:

Како гласи	пошто је ушао у кућу	Мика	је скинуо	капут
реченични члан				

Који је то	прилошка одредба	субјекат	предикат	прави
реченични члан	за време			објекат

(2.3) И коментар уз табелу има исти смисао као горе, и тај смисао следи из табеле: „Из ове табеле је јасно и да независна ПР обухвата зависну ПР-у ’пошто је ушао у кућу’, као што свака целина обухвата свој део и као што свака реченица обухвата своју прилошку одредбу. Независна ПР, дакле, није исто што и главна/управна реченица из традиционалног приступа, него је то шира/виша ПР за зависну ПР-у”.

(2.4) Питање је сад: како реченица која доминира – бива обухваћена оном над којом доминира. Одговор је једино могућ ако признамо да смо нешто побркали. А овде су побркана два структурна нивоа – формални и семантички. На формалном плану зависна реченица понаша се као подређени члан конструкције, а на плану означном односи су обрнути. А то ’модерна’ теорија не узима у обзир.

(2.5) Но овде постоји још један неспоразум, па да не би дошло до забуне у даљој расправи, сетићемо се најпре почетне дефиниције реченице, ’ПР’, коју даје проф. Кликовац. Она гласи: „...термин ’[предикатска] реченица’ се односи на синтаксичку конструкцију која је образована са глаголом у личном облику (употребљеном у функцији предиката)”.

(2.6) Конструкција ’Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут’ није подводица под наведену дефиницију ’ПР’, јер инсистира на једном предикату, а ова садржи два. ’Модерна’ теорија довела је ауторку у контрадикцију са самом собом... Касније у расправи ауторка тај парадокс у који је упала истиче као нарочити успех ’модерне синтаксе’, тврдећи да је сложена реченица у ствари проста!?

4.3. На необичан начин је дакле решено питање 'сложене реченице'. Једно је сложена 'комуникативна реченица': „Њоме се може изводити један говорни чин [’Мика је ушао у кућу’], и у томе случају можемо рећи да је то проста комуникативна реченица. Њоме се могу изводити и два говорна чина [’Мика је ушао у кућу и скинуо капут’], па и више њих; у том случају бисмо могли рећи да је то сложена комуникативна реченица. Пошто се говорни чинови изражавају независним ПР-ама, можемо рећи да је проста КР она која се састоји од једне независне ПР-е, а сложена она која се састоји од двеју или више њих”. А друго је 'предикатска': „Ако су пак сви чланови реченице исказани речју [’Малочас је Мика скинуо капут’] или синтагмом, онда имамо посла с простом предикатском реченицом”. Ако је пак „један реченични члан (одредба за време [или сл.] исказан... зависном реченицом” – то је „сложена ПР”. Једном речи: 'независне' (сложене) реченице чине 'сложену КР', док 'сложена ПР' обавезно садржи зависну клаузу. Оваква класификација, и кад се споразумемо о основним типовима, рађа више недоумица. Указаћу само на неке.

а) Држећи се Мике и његовог капута, претпоставићемо овакав извештај о томе: 'Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут и окачио га'. Шта је ово: сложена КР? Сложена КР састављена од једне прости и једне сложене ПР? У случају да се одлучимо за прву солуцију, негирамо чињеницу да постоји у њој зависна клауза. У другом случају отвара се нови проблем: где спада зависна ПР, јер она одређује време реализације и једне и друге управне ('више', 'шире') реченице.

б) Други проблем без чијег решења није могућа примена 'модерне' теорије проф. Кликовац, тиче се примера: 'Мика је помислио: – Немам где да окачим капут, а никога нема да питам'. Као што „не постоји ниједна дефиниција реченице која би обухватила конструкцију 'Мика је осетио' – тако је и са 'Мика је помислио'? У том случају цела конструкција 'Мика је помислио: – Немам где да окачим капут, а никога нема да питам' – морала би се посматрати као једна проста КР, иако је јасно да је састављена из више 'говорних чинова'?

в) И још нешто. Зар је један 'говорни чин' садржан у конструкцијама као: 'Мика је питао где му је капут', 'Мика је замолио да му се донесе капут' или сл.? Ако је утврђено да су обавештење и питање, захтев, молба итд. посебни 'говорни чинови', онда није сврсисходно излаз тражити о њиховој амалгамизацији, јер нису спојени у један. И уопште: код свих допунских реченица имамо комбинације обавештења, уводници, и разноврсних других 'чинова' у допуни.

г) На крају, немогуће је у 'модерној' класификацији разрешити проблем секвенци као: 'Не знам – рече Мика – како да нађем капут', или: 'Не знам како да нађем капут – рече Мика'. И тако даље...

5. Но ми овде водимо расправу о научним приступима језику. Отворено ћу рећи да проф. Кликовац има одличан смисао за анализу синтаксичких појава (И то би показала тек кад би се оставила Мике и његовог капута, и у обраду узела аутентичну грађу). Али јој у вишим сферама расправе смета непотребно инсистирање на једном, а одбацавање свих осталих теоријских приступа, од којих сва-

ки има извесних предности у основу на друге, али и слабости о којима морамо строго повести рачуна.

5.1. И то је довољно утврдити када је реч о синтакси као научној дисциплини, о теоријама и нашим проблемима са њима. Даља извођења проф. Кликовац била би интересантна, и биће интересантна у мери у којој је њен теоријски темељ носив за таква извођења. Питање је, међутим, шта чинити са синтаксичким, и уопште са лингвистичким теоријама у школској настави. Проф. Кликовац у току расправе изражава жаљење што њени појмови и теоријски ставови нису у програмима за ране разреде, јер јој то отежава да на време деци сервира све што би по њеном мишљењу било значајно за њихов напредак у познавању теорије коју пропагира. Ја сам мало уплашен тим њеним настојањима. Чини ми се да овако постављена теорија не изводи младе на пут спознаје неких истина о језику, већ их заводи на странпутицу.

5.2. Мишљења сам, наиме, да би сву теорију ваљало свести на разумну меру, таман на ону која омогућава једноставан и јасан приказ тешке и заплетене језичке материје младим генерацијама. Сви теоријски додаци мерљиви су у овом случају једино мерилом транспарентности и једноставности приступа језичкој грађи. Све остало је баласт који само оптерећује школску наставу, уместо да јој помаже, да је олакшава, чини свима приступачном итд. Уз то, наставнику је стављено у задатак повезивање наставе језика и књижевности, дакле не Микина историја са капутом, него исечци из књижевних дела који иначе служе као обрасци лепог израза.

5.3. У овом случају препоручљиво је 'зидати' граматичку зграду од темеља према крову, а не обрнуто. Ако крећемо од гласова и речи и облика речи, па онда у обраду узимамо реченицу, онда је једино оправдано њену 'теорију' схватити као учење о употреби речи, и фонетских 'ресурса'. Дакле, реченица је низ речи такав и такав. Свакако најбоље: који служи за споразумевање, тј. који је са пошљаочеве стране прилагођен тој служби, а са примаочеве – схватљив као носилац смислених 'порука' или сл. Онда би дошла расправа о структурним одликама реченице у вези са упутом на облике речи употребљених у њима, на једној страни, и комуникативним, на другој.

5.4. Дошло би се до извесног раскорака у томе што постоје конструкције које су састављене од субјекта и предиката, а и такве које су употребљиве у споразумевању, али или немају ниједног предиката, или их садржа више од једног. Али и ту ваља водити рачуна о 'потребама' наставе за овим или оним објашњењима, тј. о заступљености језичких појава у грађи, и уобичајености њиховој у свакодневном споразумевању, у књижевности за млађе узрасте итд. Примера ради, зашто би се наставник ангажовао на дубљем објашњавању имперфекта, глаголског прилога прошлог, па и плусквамперфекта у најнижим разредима кад се без њих деца одлично споразумевају, и за њихово упознавање би морала уложити додатни труд да их науче, зашто би се наставник и деца замарали значењима свих предлога и везника. Итд.

ЛИТЕРАТУРА

Кликовац 2017: Д. Кликовац, „Како проста реченица може бити сложена”, *Књижевност и језик* LXIV, 1–24.

Симић 1974: Р. Симић, „Две класичне теорије исказа у лингвистичкој науци новог века”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 4/2*, 283–298.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.